



20.03.2022

Historia literatury

**O literaturze dawnej polskiej i europejskiej opowieść. Tradycje - kierunki - style**

Autor/Redaktor: Andrzej Stanisław Borowski

Wydawnictwo:: Wydawnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Tarnowie

ISBN: 976-83-959880-1-1

---

„Spisałem tutaj opowieść o dawnych dziejach naszej literatury. Napisałem ją dla tych, którzy o literaturze się uczą, albo raczej dla tych, którzy chcą się czegoś o niej nauczyć. Do wszystkich, którzy tę moją książkę wezmą do ręki – tych, którzy się uczą i którzy – jak ja – uczą innych – zwracam się wprost, jak niegdyś zwracali się do swych adresatów pisarze starożytni, a także ich renesansowi naśladowcy. Używam zaimka «Ty».

Chodzi tu o klasyczną, ale też o praktyczną formę bezpośredniego dialogu o kulturze. Wiem, że nastawienie na dialog, nie na monolog jest warunkiem zrozumienia nie tylko tego, co ja mówię, **nie tylko** mnie samego, ale też i Drugiego, właśnie Ciebie. Kultura to nie jestem ani «ja», ani «Ty». Kultura to jesteśmy «my» w dialogu, to jest to, co jest pomiędzy nami, dopóki rozmawiamy, dopóki patrzymy na ten sam obraz, słuchamy tej samej muzyki. Nawet jeśli milczymy zamyśleni – ale razem, «ze sobą».

[...]

Chciałbym też dać moją opowieścią pretekst do namysłu i do rozmowy o pięknie wypowiedzi. Nie wystarczy chcieć coś powiedzieć, nie wystarczy nawet mieć coś do powiedzenia. Moja prawda i Twoja prawda zawsze potrzebuje wsparcia, potrzebuje narzędzi, środków przekazu. Te narzędzia wymyśliła już bardzo dawno temu retoryka. Jakże źle się nam ona kojarzy! Obwiniamy ją o manipulacje, które plamią sumienia tyranów i... specjalistów od reklamy. A ona tymczasem jest narzędziem – jak nóż – którym można ukroić chleb i można zranić człowieka. Retoryka może nauczyć dialogu, jest sztuką ludzi wolnych. Chciałbym dać sposobność do namysłu nad stylem wypowiedzi. Nie twierdzę, że moja opowieść o literaturze jest piękna, że może być wzorem dla kogokolwiek. Chcę jednak powiedzieć uczciwie, że się starałem, aby to była ładna opowieść. Niech to wystarczy nam za podstawę do namysłu. I do dyskusji, o którą proszę.

Starałem się też pokazać, że wykład historii kultury, w tym zaś wypadku historii literatury, choć oparty na faktach i na wiedzy, jest w istocie narracją, czyli opowieścią. Jest przecież wyborem spośród wielkiej ilości wydarzeń, spośród ogromnej ilości tekstów, które nawet ograniczone do tak zwanego «kanonu kultury», zawsze będą czyjaś «prywatną» biblioteką. Idzie tylko o trafność dokonanego wyboru. Dlatego proszę, nie zamieniaj wykładu o literaturze w «kurs», a tego zaś kursu w wykaz encyklopedyczny nazwisk, dat, tytułów, faktów «z życia autora» i różnego rodzaju rzekomych «nawiązań». Raczej postarajmy się wspólnie rozniecić ciekawość, może zamiłowanie do tego niezmiernego bogactwa, jakim jest literatura polska i powszechna. Niech nasza opowieść będzie tylko początkiem, niech ciąg jej dalszy trwa nieustannie ożywiany osobistymi lekturami naszych uczniów, ich dalszymi studiami, dociekaniem, dyskusjami. Postarajmy się też wspólnie nauczyć naszych słuchaczy sztuki narracji, sztuki pięknego opowiadania. Ona jest niezbędna dla prowadzenia dialogu. Jest wyrazem szacunku dla rozmówcy, dla Drugiego.

W podręczniku przyjąłem zatem układ historyczno-gatunkowy. Jest on najbliższy poetyce historycznej i zarazem historii idei. Idzie mi o to, aby pokazać, jak pewne «idee», jak pewne pojęcia kluczowe dla kultury w danym okresie wyrażane były za pomocą określonych struktur językowo-artystycznych: figur stylistycznych, gatunków i rodzajów. Nie zaniedbuję oczywiście chronologii, ale też nie przeceniam ujęcia wyłącznie biografistycznego. Nie chcę też, aby uczniowie skupiali swą uwagę na poszukiwaniu «duszy» poety «ukrytej» jakoby w tekście. Niech raczej szukają w czytanych utworach refleksji własnej «duszy», czyli własnego, dojrzewającego umysłu, niech prowadzą dialog nie tyle z «autorem», ile raczej ze sobą w obecności autora. [...] W narrację wplątam teksty, jeśli są niewielkie, albo urywki tekstów większych. Dlatego mówię o spacerze poprzez «ogrody» czy «muzea» literatury. Nie jest to spacer pospieszny, ale też nie ma czasu na zbyt długie postoje. Mam nadzieję, że takie spojrzenia przelotne zachęcą kogoś do lektur poszerzonych i pogłębionych i że skłonią też naszych uczniów do namysłu nad ciągłością tradycji kultury.

[...]

Inteligent nie musi mieć skończonej szkoły wyższej. Inteligent to ktoś, kto wie, że musi się uczyć. Nieustannie. Kto ma szacunek dla nauki i dla nauczyciela. Kto sam chce być nauczycielem (niekoniecznie w sensie dosłownym, zawodowym), bo rozumie społeczną doniosłość wykształcenia. Kto jest odbiorcą (nawet skromnym) dóbr kultury i kto przynajmniej w ten sposób sam staje się jej współtwórcą. To dla tak myślącego młodego człowieka napisałem mój podręcznik. **Nie chcę, aby moi czytelnicy myśleli, że napisałem ambitny podręcznik na wysokim poziomie dla elitarnej grupy, która ma być wybranym zespołem. Pojęcie elity kulturalnej rozumiem demokratycznie: elita nie znaczy «ograniczenie». «Elita» znaczy: «szansa», znaczy «możliwość» pójścia wyżej, ku lepszej jakości. Szansa dla każdego, dla mnie, dla Ciebie, dla Twoich i dla moich dzieci. Dla naszych dzieci. I Ty i ja - my nauczyciele - mamy obowiązek tę**

**wysoką jakość uczynić dla naszych dzieci przystępną. Dlatego ten podręcznik jest, jaki jest”.**

Andrzej Borowski, *Do tych, którzy uczą samych siebie i innych*

## **Spis treści**

### **Nota edytorska**

### **Do tych, którzy uczą samych siebie i innych**

#### **I. Opowieść**

I.1. Wiedza i niezależność od schematów myślowych

I.2. Baw się i ucz

#### **II. Polskość i europejskość, czyli o świadomości narodowej kształtowanej i upowszechnianej przez literaturę**

II.1. Co to znaczy „polskość”?

II.2. Co to znaczy „europejskość”?

II.3. Wyznaczniki tożsamości kulturowej polskiej i europejskiej

II.3.a. Traditio judaica, czyli tradycja judaistyczna

II.3.b. Traditio „pagana”, czyli tradycja antyczna, grecko-rzymska

II.3.c. Traditio Christiana

II. 4. Nie tylko historia... O przestrzeni kultury narodowej i europejskiej

II.4.a. Mapa, czyli obszar kultury

II.4.b. Kultura śródziemnomorska

#### **III. Pojęcie literatury i jego przemiany**

#### **IV. Tradycja biblijna i judaizm**

IV.1. Biblia – znaczenie i historia pojęcia. Biblia – Pięcioksiąg – Tora

IV.2. Talmud i Kabała

IV.3. Judaizm w kulturze literackiej Europy i Polski. Języki literatury żydowskiej

IV.4. Losy kultury żydowskiej w Polsce

IV.5. Nowy Testament

IV.6. Historia Biblii

IV.7. Przekłady Biblii

IV. 8. Oddziaływanie tekstu Biblii w kulturze literackiej

IV.8.a. Funkcja sakralna Biblii

IV.8.b. Oddziaływanie Biblii w świeckiej przestrzeni kultury

IV.8.c. Alegoria biblijna

IV.8.d. Funkcja „poetycka” Biblii

IV.9. Teksty biblijne i ich artyzm

## **V. Tradycja antyczna**

V.1. Tradycja grecko-rzymska a inne kultury Morza Śródziemnego

V.1.a. Islam. Arabowie i Turcy w kulturze europejskiej

V.1.b. Kierunki oddziaływania tradycji antycznej (grecko-rzymskiej) – „sztuki wyzwolone”

V.2. Poetyka i retoryka jako teoria literatury

V.2.a. „Gramatyka” i „retoryka”

V.2.b. Poezja i proza

V.2.c. Rodzaje i gatunki poezji

V.2.d. Proza a wymowa

V.2.e. Proza a „filozofia”

V.3. Mit – fabuła – historia – religia

V.4. Naśladowanie – mimesis – imitatio

V.5. Teatr

V.6. Dramat

V.6.a. Tragedia

V.6.b. Komedia

V.6.c. Tragizm

V.7. Epos i poezja rycerska

V.7.a. Bohater agonistyczny i epicki pejzaż *Iliady*

V.7.b. Człowiek – bogowie – świat *Odysei*

V.7.c. Hezjod i etos pracy

V.7.d. „pobożny Eneasz” – protoplasta rzymskiego „władcy imperium”

V.7.e. Satyra i list poetycki a epika

V.8. Liryka

V.8.a. Oda, czyli pieśń

V.8.b. Elegia

V.9. Podsumowanie uwag o „tradycji pogańskiej” w literaturze polskiej i europejskiej

## **VI. Traditio Christiana - „Średniowiecze”**

VI.1. Rozpiętość czasowa. Chrześcijaństwo a „wieki średnie”

VI.2. Patrologia grecka i łacińska

VI.2.a. Literatura patrystyczna. Gatunki

VI.2.b. Patrologia grecka

VI.2.c. Patrologia łacińska

VI.2.d. Hieronim i łacińska wersja Pisma Świętego

VI.2.e. Augustyn Aureliusz i jego *Wyznania*

VI.2.f. Ambroży i hymn liturgiczny

VI.3. Encyklopedie i zakony. „Koniec świata” antyku pogańskiego

VI.4. Dojrzewanie, rozkwit i „jesień” kultury Średniowiecza

VI.4.a. „Renesans” karoliński. Odrodzenie szkoły

VI.5. Epika rycerska

VI.5.a. *Pieśń o Rolandzie*

VI.5.b. *Pieśń o Nibelungach*

VI.6. „Renesans” dwunastowieczny. Uniwersytety. Inteligencja jako grupa społeczna

VI.7. Piśmiennictwo artystyczne w języku łacińskim i w językach wernakularnych

VI.8. Proza łacińska i polska. Ars dictandi

VI.8.a. Rodzaje i gatunki prozy łacińskiej

VI.8.b. Kroniki

VI.8.c. *Kronika polska* Anonima zwanego Gallem

VI.8.d. *Kronika polska* bł. Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem

VI.8.e. Jana Długosza *Roczniki albo kroniki świętego Królestwa Polskiego*

VI.9. Kazania

VI.9.a. *Kazania świętokrzyskie*

VI.9.b. Egzemplary - nawiązania do legendy i do apokryfu

VI.10. „Miłość, co słońce i gwiazdy porusza”

VI.10.a. Dante Alighieri i *Boska komedia*

VI.10.b. Miłość dworna jako temat romansu. *Dzieje Tristana i Izoldy*

VI.11. Liryka religijna. Pieśni - hymny i sekwencje

VI.11.a. *Bogurodzica*

VI.11.b. *Ciesz się Matko Polsko*

VI.11.c. Sekwencje

VI.12. Liturgia i początki dramatu religijnego

VI.12.a. Dramat liturgiczny

VI.12.b. Misterium

VI.12.c. Moralitet

VI.13. Groza śmierci i sądu. Między nadzieją na zbawienie a groteską satyry

VI.13.a. *Dies irae* i sztuka umierania

VI.13.b. Dialog ze Śmiercią

VI.14. Grzeczność i ogłada

VI.15. Legenda a człowieczeństwo świętego

VI.16. „Jesień Średniowiecza” i „wiosna Renesansu”

## **VII. Odrodzenie**

VII.1. Odrodzeni, czyli Renesans – okres, styl... idea

VII.1.a. Krótka historia wielowiekowej idei

VII.1.b. Dlaczego „odrodzenie antyku”?

VII.1.c. Renesansowy obraz człowieka i historii

VII.1.d. Renesansowa tęsknota do „dawnych czasów”

VII.1.e. Co to znaczy „Renesans”?

VII.1.f. Odrodzenie we Włoszech – humaniści

VII.2. Humanitas

VII.2.a. Humanitas – przyjaźń z człowieczeństwem swoim i innych ludzi; przyjaźń z naturą

VII.2.b. Humanitas i Amor

VII.2.c. Humanitas jako gorzka wiedza o człowieku

VII.2.d. Humanista wobec śmierci

VII.2.e. Humanitas jako zamysł i projekt wychowawczy

VII.2.f. Odrodzeniowa humanitas a reforma chrześcijaństwa

VII.3. Dwujęzyczność literatury a świadomość narodowa

VII.4. „Sarmacja” i początki „sarmatyzmu”. Świadomość narodowa a świadomość europejska szlachty polskiej

VII.5. „Polskość” i uniwersalizm literatury Odrodzenia. Poetyka i retoryka Renesansu

VII.5.a. Poezja epicka

VII.5.b. Poezja dramatyczna

VII.5.c. Poezja liryczna

VII.5.d. Retoryka i proza artystyczna

VII.6. Czy koniec Renesansu?

## **VIII. Manierizm – konceptyzm – barok**

### VIII.1. Barok jako nazwa stylu

#### VIII.1.a. Styl barokowy

### VIII.2. Barok wobec Renesansu

#### VIII.2.a. Tradycjonalizm barokowej kultury europejskiej

#### VIII.2.b. Stosunek wobec tradycji rodzimej i antycznej

### VIII.3. Barok jako prąd literacki i artystyczny

#### VIII.3.a. Humanizm jako składnik prądu barokowego

#### VIII.3.b. Klasycyzm barokowy

### VIII.4. Barok jako nazwa okresu historyczno-literackiego

#### VIII.4.a. Okres przejściowy – wczesny Barok w Polsce

#### VIII.4.b. Okres panowania stylu i prądu barokowego w kulturze polskiej

#### VIII.4.c. Okres „późnego Baroku”

### VIII.5. Przestrzeń i instytucje kultury literackiej polskiego Baroku

#### VIII.5.a. Szkoły, drukarnie i wydawnictwa

#### VIII.5.b. Mecenat. Teatr szkolny, dworski i popularny

#### VIII.5.c. Wieloetniczność i wielojęzyczność kultury literackiej polskiej kultury barokowej

#### VIII.5.d. Regionalizacja i prowincjonalizacja kultury literackiej w dobie Baroku

### VIII.6. Siedemnastowieczna Rzeczpospolita w ówczesnej Europie

#### VIII.6.a. Prąd barokowy a oddziaływanie europejskiej tradycji antycznej

#### VIII.6.b. Recepcja europejskiej sztuki barokowej

#### VIII.6.c. Zainteresowanie najnowszą historią Europy

#### VIII.6.d. Recepcja współczesnej literatury europejskiej

#### VIII.6.e. Wędrówki uniwersyteckie po Europie studentów z obszaru Rzeczypospolitej

#### VIII.6.f. Recepcja literatury polskiej za granicą

#### VIII.6.g. Orientalizm polskiej kultury w w. XVII i jej związki z Europą wschodnią



VIII.6.h. Cudzoziemiec i „obcy” w zwierciadle polskiej literatury siedem nastowiecznej

VIII.7. Początki dominacji stylu barokowego w literaturze polskiej

VIII.7.a. Kontekst polityczny, religijny i filozoficzny

VIII.7.b. Twórczość Mikołaja Sępa Szarzyńskiego wobec poetyki barokowej

VIII.7.c. Problem tzw. poezji „metafizycznej”

VIII.7.d. Problem „manieryzmu”. Konceptyzm a „marinizm”

VIII.7.e. Proza ks. Piotra Skargi SJ pomiędzy klasycyzmem renesansowym a konceptyzmem barokowym

VIII.7.f. Początki epiki narodowej

VIII.8. Okres panowania estetyki barokowej. Konceptyzm jako styl poetyckiej refleksji nad czasem, przestrzenią i nad „marnością świata”

VIII.8.a. Czas i zmienność w „pejzażu metafizycznym”

VIII.8.b. Poeta wobec otchłani Kosmosu

VIII.8.c. Konceptyzm Daniela Naborowskiego

VIII.8.d. „Życie snem”

VIII.8.e. Dramat i teatr jako metafora życia ludzkiego

VIII.8.f. Sen – mara czy... szaleństwo?

VIII.8.g. Krajobraz epicki – świat jako „pole bitwy” i przestrzeń gwałtu

VIII.8.h. „Psychomachia” – walka o duszę

VIII.8.i. Miłość w świecie ruchu i „niestatku”

VIII.8.j. Pomiedzy urodą a ohydą

VIII.8.k. Zabawa w miłość

VIII.8.l. Miłość i śmierć

VIII.9. Sarmatyzm

VIII.9.a. Wzorzec „Sarmaty” w twórczości Wacława Potockiego

VIII.9.b. Religijność „sarmacka” odzwierciedlona w literaturze

VIII.9.c. Styl „sarmacki” (1) – Jan Chryzostom Pasek – szlachcic mazowiecki

VIII.9.d. Styl „sarmacki” (2) – Jan III Sobieski, Król Jegomość

VIII.9.e. Anachroniczność kultury sarmackiej w w. XVIII

VIII.9.f. Co nam dzisiaj po Baroku?

## **IX. Oświecenie**

IX.1. Idea „oświecenia” – prąd oświeceniowy

IX.2. Wiek Oświecenia

IX.2.a. Początki epoki Oświecenie

IX.2.b. Czas świetności i propagandy Oświecenia

IX.2.c. Schyłek Oświecenia w Europie

IX.3. Wyznaczniki Oświecenia. Racjonalizm

IX.3.a. Kartezjusz jako prekursor oświeceniowego racjonalizmu

IX.3.b. Metody poznawania – sensualizm, empiryzm, naturalizm

IX.3.c. Myśl Oświecenia o religii – ateizm, deizm i tolerancja wyznaniowa

IX.3.d. Co to jest Oświecenie? – odpowiedź krytyczna z dystansu

IX.4. Człowiek i człowieczeństwo w kulturze Oświecenia

IX.4.a. Praktycyzm i utylitaryzm jako zasady oświeceniowej edukacji przez literaturę

IX.4.b. Poetyka i retoryka w służbie Oświecenia

IX.4.c. Człowiek jako „obywatel” – „lud” jako naród i społeczeństwo

IX.4.d. *Encyklopedia, czyli słownik rozumowany*

IX.4.e. Uwagi „człowieka oświeconego” o człowieczeństwie – Stanisław Staszic

IX.5. Estetyka oświecenia a racjonalizm

IX.5.a. Klasycyzm jako styl myślenia i przedstawiania

IX.5.b. Dramat i teatr

IX.5.c. Powiastka filozoficzna, satyra i bajka, czyli „przyjemne z pożytecznym”

IX.5.d. Literacki klasycyzm oświeceniowy a gatunki liryczne

IX.5.e. Rokoko – swawolny obraz świata i człowieka

IX. 5.f. O „czułości”, czyli sentymentalizm w powieści i w poezji

IX.5.g. W stronę romantyzmu – okres „burzy i naporu” i... przyszłej rewolucji

## **X. Zakończenie**

### **Indeks nazwisk**

---

Rok publikacji: 2021

Strony: 442

Linki:

- <https://wydawnictwa.pwszta.edu.pl/a-borowski-o-literaturze-dawnej-polskiej-i-europejskiej-opowiesc-tradycje-kierunki-style-tarnow-2021/>

Słowa kluczowe: Oświecenie, Odrodzenie, konceptyzm, Barok, manieryzm, polskość, judaizm, tradycja antyczna, tradycja biblijna, literatura dawna, Traditio Christiana